

OĞUZNAME (İNGİLTERE NÜSHALARI) – İNCELEME-METİN-SÖZLÜK-TIPKIBASIM

Prof. Dr. Necati Demir (2016) Oğuzname (İngiltere Nüshaları) – İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım, H Yayınları, İstanbul, 302 s. ISBN: 978-605-4042-98-2

Ahmet B. ERCİLASUN*

Dil Araştırmaları, Güz 2016/19: 225-229

Necati Demir tarihî Türk destanı Oğuzname ile ilgili iki önemli yazma yayımladı: Der-Beyân-ı Oğuznâme ve Kıssa-i Oğuzname. Birinci eser, İngiltere Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Bölümü Or. 11726/1 numarada, ikinci eser Or. 11726/3 numarada kayıtlıdır. Birinci yazma 29 varak, ikinci yazma 14 (Or. 11726/3 numaralı yazmanın 30b-43a sayfaları) varaktır. Birincide sayfalar 10 satır, ikincide 12 satırdır. Eserler, India Office and Oriental Collection içinde bulunmaktadır. Buna göre, Çağatayca olan birinci yazmanın Hindistan’dan İngiltere’ye intikal ettiğini söyleyebiliriz.

Yazmaların tıpkıbasımlarının verilmiş olması, Türk destan araştırmaları için önemli bir kazançtır. Ancak Demir, metinlerin okunuşunda ve aktarılmasında ciddi hatalar yapmıştır. En önemli hata ikinci yazmanın da Çağatayca zannedilmesi ve ona göre okunmasıdır. Oysa ikinci yazma Batı Türkçesiyle yazılmıştır ve Çağatay Türkçesinin hiçbir özelliğini taşımamaktadır. Söz gelişi *ol-* fiili bir iki istisna dışında daima *b*’sizdir. *Var*, *var-*, *vir-* kelimeleri daima *v* ile yazılmıştır. İlgî hâli eki *-nXη* değil *-(n)Xη*’dir: *mezbürnuş* değil *mezbüruş* (59, 68), *bu(n)larnuş* değil *bunlarnuş* (73). Yönelme hâli eki *-GA* değil *-A*’dır: *hānga* değil *hāna* (59), *kavmge* değil *kavme* (65), *şeklge* değil *şekle* (67). Çıkma hâli eki *-DIn* değil *-dAn*’dır: *hāndın* değil *hāndan* (67), *yıldın* değil *yıldan* (70). 61/10’da *azāga* okunup “boya” anlamı verilen kelimeye *-ga* yönelme eki var gibi görünüyorsa da bu durum kelimenin yanlış okunmasından kaynaklanmıştır; kelime *eşnāfa* okunup “sınıflara” şeklinde manalandırılmalıdır. İkinci yazma Batı Türkçesi ile yazılmış olduğuna göre *kil-/kel-*, *kör-*, *kirü*, *kün*, *kiç-*, *kemi*, *kibi* okunan kelimeler *k* ile değil *g* ile okunmalıdır.

Metinlerin okunmasında pek çok yanlış vardır. Bunlardan bazılarını, önce yanlış okunuşları, sonra doğru biçimleri göstererek aşağıya alıyorum (Birinci yazmadan):

Çarkazge (4/5) > *Çerkezge* (kelime kef ile yazılmıştır); *Aybir* (4/6-7) > *İbir*; *tā Hud vilāyeti, Türkistān* (4/8) > *tā hadd-i vilāyet-i Türkistān*; *nā-imān* (5/1, 9/3, 18/4) > *Nayman*; *biligli* (5/5) > *bilgili* “belli”; *taḥaşşur* (10/3) > *muḥtaşar*; *aydılar* (11/7, 12/2) > *idiler*; *Kapmdevim* (?) (17/4) > *kısm-ı düvim*¹; *Turyet* (?) (26/1) > *Tevrit* “Tevrat”; *müttefk* (27/8) > *muhakkak*; *Aşnaç* (28/2) > *eşnāf* “sınıflar”; *kim ayırsa* (29/6) > *kim irse* “kimse”; *ayrı* (30/7) > *irdi*; *ayrdılar* (30/8) > *irdiler*; *tikse* (33/3) > *tigse* “değse, yetse”; *yaşurven* (37/6) > *yaşurun* “gizlice”; *kiltüreyim* (39/7) > *kiltürdüm*; *eñğ* (40/6) > *añga* “ava”; *puste* (40/7) > *peyveste*; *itse* (41/3) > *aytsa*; *koğuş* (46/10) > *toğuş*;

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Emekli Öğretim Üyesi, Ankara/TÜRKİYE. bercilasun@gmail.com

1 Kelimenin ardından yazmada *ya’ni ikinci bölek* sözleri gelmektedir. Böylece *kısm-ı düvim* sözünün anlamı yazmada açıklanmış olmaktadır.

issi (48/5) > ittiler; *sehurgal* (49/8) > *suyurgal*; *yoğurda barar* (50/1) > *yığında bar*; *barbara* (51/8) > *bara bara* “gitgide”; *tazayuyuk* (52/3) > *taşnıfde* “kitapta”; *olup* (53/5) > *ölüp*; *kötermedi* (53/6) > *kötermey*; *tažayuyukında* (53/10) > *taşnıfında*; *söylerdi*, *Kānūn-ı āhiri tağlarda köçer olup* (54/7-8) > *söylegenini āhiri kâğızlarda köçürülüp*.

İkinci yazmadan:

Bağında hārdān (?) (59/10) > *bağn-ı vāhıdden*; *Artlas* (?) (62/11) > *ez-Talas* (?); *kabā'ülü'l-kābini* (63/5) > *kabāyil elkābını*; *taşvırde* (64/7) > *taşgır*; *malğab* (64/11) > *mülakğab*; *teşhır bile Dayçun* (64/12) > *teşhır-i bilād için*; *anlar imkân* (66/9) > *anlara mekân*; *sā'ir ittifağ* (66/10) > *sāire tefevvuk*; *teğ* (68/5) > *teng* “dar”; *Şark-ı Yezdi* (73/6) > *Şeref-i Yezdi*; *kuvveti lehvm şayd ve libāsları celūd sebā'adur* (?) (73/12-74/1) > *kuvveti lühüm-ı şayd ve libāsları cülūd-ı sibā'dur* “(bunların) kuvveti av etleri(ndendir), giyecekleri yırtıcı hayvan derisidir”; *Zemîn-i Sārî'den* (74/7) > *Zemîn-i Saraydan*; *tağyan* (75/2) > *tuğyān*; *Ġaz* (76/2) > *Ġuz*; *Ṭolan ve 'Arznen* (?) (76/5) > *ṭülen ve 'arzan*; *Tenşuy* (76/7) > *Ten şuy*; *olurar* (76/12) > *olurlar*; *küne* (77/6) > *güne*; *ikdām* (77/12) > *ağdem*; *zulumāte* (78/7) > *zulumāta*; *muħid* (78/8) > *mümted*; *idevüz* (79/4) > *iderüz*; *sultānidur* (79/8), *salṭanatıdur*; *veche* (79/12) > *vech-i*; *muğaddime* (80/4) > *muğaddemā*; *Sā'ire-i nisbet* (80/8) > *sāyire nisbet*; *irür* (81/5) > *eydür*; *filāhat* (81/12) > *felāhat*; *meşud, dükāsına* (?) (82/11) > *Moskov dükāsına*; *tağalluğ* (83/7) > *tağallıf*; *vesvese* (83/9) > *siğir*.

Bugünkü dile aktarmalarda da önemli hatalar bulunmaktadır. Bunların önemli kısmı, bazılarını yukarıda gösterdiğimiz yanlış okumalardan kaynaklanmaktadır. Mesela *tā Hud vilāyeti, Türkistān* şeklinde okunan kısım, “ta Hud vilayeti, Türkistan” diye aktarılmış (s. 62) ve Hud diye bir vilayet icat edilmiştir. Doğru okunuş ve aktarma *tā hadd-i vilāyet-i Türkistān* “ta Türkistan vilayeti sınırına kadar” olacaktır.

Birkaç defa *nā-îmān* diye okunan kelime “Müslüman olmayan” diye aktarılmış (s. 62, 63, 65) ve bu niteleme, sonraki kabilenin (Öngütlerin) sıfatı olmuştur. Kelime *Nayman* okunup “Nayman” diye aktarılmalıydı. Naymanlar tarihte ünlü bir kabiledir; bugün de Kazak Türklerinin tanınmış bir uruğudur.

Barça kavmi bilen ol yoğurda barar irdi okunan ibare “Bütün o yörenin halkı ile orada anlaşmaya vardı.” şeklinde bugünkü dile aktarılmıştır (s. 72). Sözlük bölümünde ise *yoğurt* kelimesine “yoğurt” anlamı verilmiştir (s. 199). Acaba “anlaşma yapmak” anlamında bir *yoğurda barmak* deyimini mi düşünülmüştür, bilmiyoruz. Aslında ortada “anlaşma” yoktur. Metin *barça kavmi bilen ol yığında bar irdi* şeklinde okununca anlamının da “bütün kavmi ile o toplantıda vardı.” olduğu görülür. Demir’in aktarması, “Anlaştıkları halka Uygur adı verdiler.” şeklinde devam etmektedir. Oysa metinde “anlaştıkları halka” anlamına gelecek herhangi bir şey yoktur.

Bir başka yanlış okuma ve dolayısıyla hatalı aktarma şöyledir: *Cihānnāme'de beyān kılip söylerdi, Kānūn-ı āhiri tağlarda köçer olup Cihān-nāme'de yazulğandır*. “Cihan-name'de şöyle beyan etmişlerdir ki kanun-ı ahiride dağlarda göçer olurlar. Cihan-name'de yazılmıştır.” (s. 73). Kanun-ı ahiri için ayrıca “Kış mevsiminin son ayı, yani şubat ayı olmalıdır.” şeklinde bir de dipnot düşülmüş. Oysa doğru okunuş şöyle olmalıydı: *Cihān-nāmede beyān kılip söylegenini āhiri kâğızlarda köçürülüp Cihān-nāmeden yazulğandır*. Doğru aktarma: Cihanname'de beyan edip söylediği(ni?) sonunda kâğıtlara göçürülüp Cihanname'den yazılmıştır.

Birkaç örnek de ikinci yazmadan verelim.

Dimekle ma'rûf akvām ve kabā'ilü'l-kābini mezbūr ihtira' ve vaz' iyledi dirler. Demir metni böyle okuyor ve şöyle aktarıyor: "... adları ile bilinen ulusları ve kabileleri adı geçen Oğuz vücuda getirdi ve düzene koydu, derler." (s. 75). Oysa doğru okunuş ve aktarma şöyle olmalıydı: *dimekle ma'rûf akvām ve kabāyil elkābını mezbūr ihtirā' ve vaz' eyledi dirler.* "... denmekle bilinen kavim ve kabilelerin adlarını (lakaplarını) adı geçen (Oğuz) icat edip koydu, derler." Yani Oğuz, kabileleri vücuda getirip düzene koymuyor, kabilelere ad veriyor.

Demir'in *teshîr bile Dayçun Seferi'nde* okuyup "Dayçun'u ele geçirme seferinde" şeklinde (s. 76) aktardığı ibarenin doğru okunuş ve anlamlandırılması şöyle olmalıdır: *teshîr-i bilād için seferinde* "beldeleri ele geçirmek için yaptığı seferde". Görüldüğü üzere yanlış okuma yüzünden Dayçun diye bir yer ortaya çıkmış oluyor.

Köçerevli Tolan ve 'Arznen yüz fersah yirde olurlar şeklinde okunan kısım "Göçerevli Tolan ve Arznen yüz fersah uzak yerde oturmaktadır." biçiminde bugünkü dile aktarılmıştır (s. 80). Doğru okunuş ve anlam şöyle olmalıdır: *Göçer evli tülen ve 'arzen yüz fersah yerde olurlar* "göçer evli (olup) boylam ve enlemce yüz fersahlık yerde bulunurlar."

Bir örnek daha. *mesşud, dükāsına (?) tābi'dür* "halk beyine bağlıdır." (s. 82). Doğrusu şöyle olmalıdır: *Mosşov dukāsına tābi'dür* "Moskova dukasına bağlıdır".

Eserde yanlış okumayla ilgili olmayan aktarma hataları da vardır. Birinci yazmanın baş kısmından bir örnek verelim. Bu kısım şöyledir:

Hāzā der beyān-ı Oğuznāme. Evvel, ez-kitāb-ı Cāmi'ü't-tevārîh. Hikāyet-i zāhir-i etrāk ve keyfiyet-i iş'āb. Anların be-kabāyil-i muhtelif ve şerh-i hāl-i ābā vü ecdād. Her kavm ber-sebil-i küllî. Ve in bāb müştamelāt ber-dibāce.

Yukarıdaki paragraf noktalamalar hariç, Demir tarafından da aynı şekilde okunmuştur. Demir'in aktarması ise şöyledir:

"Oğuz Kağan Destanı². <Bu kitapta>; önce Cami'ü't-Tevârîh kitabından olmak üzere; Türklerin bilinen hikâyeleri, ölüm olayları, onların muhtelif kabileleri, ataları ve babalarının destanları; her kaviminin önemli olayları ve bu olaylarla bağlantılı olaylar <anlatılacaktır>." (s. 61).

Görüldüğü üzere Demir muhtemelen metni yanlış anladığı için, metinde olmayan bazı ilaveler yapmıştır: Ölüm olayları, destanları, önemli olaylar, bu olaylarla bağlantılı olaylar.

Bizce metnin doğru çevirisi şöyle olmalıdır:

Bu (kitap), Oğuzname hakkındadır. Önce Cāmi'ü't-Tevârîh kitabından. Türklerin ortaya çıkışının hikâyesi ve şubelere (dallara) ayrılmasının nasıl olduğu. Onların muhtelif kabilelere (ayrılması) ve baba ve atalarının durumunun açıklanması. Her kavim umumi yolla (şekilde). Ve bu bap, dibacenin müştemilatıdır (içindekilerdir).

Eserde Moğollara ait birçok boy adı geçmektedir. Demir bunların çoğunu doğru okumuştur. Ancak yanlış okudukları da vardır. Zühâl Ölmez'in *Şecere-i Türk'e Göre Moğol Boyları* (İstanbul 2003) adlı eserine başvursaydı *Kürlüsi, Tomay, Telenküt,*

2 Demir bu kısmı büyük harflerle ve başlık olarak almıştır.

Kestmi şeklinde (s. 38) okuduğu özel adları *Kürlevüt, Tümet, Telengüt, Köstemay / Köstemey* biçiminde okuyabilirdi. Esasen *Kürlüsi* okunan kelime yazmada da açıkça *Kürlevüt*'tür. Kişi adları için de Demir, Tuncer Gülensoy – Paki Küçük'ün *Eski Türk-Moğol Kişi Adları Sözlüğü* (İstanbul 2015) adlı eserlerine bakmalıydı. Bu konuda Dursun Yıldırım'ın "[Ergene Kon] = [Erkin Kün] mü" (TDAY Belleten 1997) adlı makalesi de önemlidir. Yıldırım tarafından verilen ek metinler (Reşideddin, Uluğ Beğ, Ebulgazi vb.) Demir için çok yararlı olabilirdi. Demir bu çalışmalara bakmış olsaydı *Keyan* okuduğu kişi adını *Kayan / Kıyan* okuyabilirdi. Esasen yazmada da kelime kaf ile yazılmıştır (68/1).

Eserdeki yer, kişi ve boy adları çok önemlidir. Bunlar üzerinde özel olarak çalışılmalıdır. Demir'in neşrettiği bu yazmalardan birincisinde *Ergene Kon* yer adının hareketli olarak *Ergine Kol* (21/3) biçiminde geçmesi, *Uygur* ve *Uyguristan* yerine yazmalarda bazen medli elif ile *Aygur* ve *Ayguristan* yazılması ilgi çekicidir.

Necati Demir'in, eserlerin tarihi hakkında verdiği bilgi de doğru değildir. Demir, "... Tercüme-i Oğuz-name adı ile kaydedilen nüshanın H. 1005 M. 1596'da istinsah edildiği açıktır. İlk nüshanın yazarı Kadir Ali Bey olarak zikredilmiştir... Ancak her iki nüsha da aynı yazı karakteri ve aynı üslupla kaleme alınmıştır... Bu durumda ikinci nüshanın da Kadir Ali Bey tarafından kaleme alındığını ve H. 1005 M. 1596'da istinsah edildiğini rahatlıkla söyleyebiliriz." demektedir (s. 23).

Bu bilginin doğru olması mümkün değildir. Çünkü Demir'in de bizzat belirttiği gibi iki yazma da Ebulgazi Bahadır Han'ın Şecere-i Türkî'sini kaynak olarak kullanmışlardır. Bilindiği üzere Şecere-i Türkî'nin yazılış tarihi 1663-1664'tür. Bu durumda Demir'in yayımladığı yazmalar bu tarihten önce telif de istinsah da edilemez. Demir tarih ve yazarla ilgili bilgiyi nereden aldığını da belirtmemiş, "zikredilmiştir" şeklinde edilgen bir fiil kullanmıştır³. Tıpkıbasımı verilen yazmalarda tarih ve yazarla ilgili bilgi yoktur.

Eserin giriş bölümünde Oğuzname ile ilgili bilgiler verilirken Ulu Han Ata Bitigçi adlı eserin de bir Oğuzname olarak ele alınmasının doğru olmadığı kanaatindeyim. Bilindiği üzere Ulu Han Ata Bitigçi adlı kayıp eserin kaynağı Ebûbekir bin Abdullah bin Aybek ed-Devâdârî'dir. Ebubekir Arapça olarak, biri muhtasar biri mufassal iki dünya tarihi yazmıştır: Dürerü't-Ticân ve Kenzü'd-Dürer. İlk defa, 1912'de Atina'da yapılan Müsteşrikler Kongresi'nde Ahmed Zeki Paşa'nın bahsettiği⁴ Dürerü't-Ticân'daki ilgili bahis Türk destan ve mitoloji literatüründe birçok defa ele alınmıştır. İlgili bahsin son tercümesi Kâzım Yaşar Koprıman'a aittir: "Ebû Bekir B. Abdullah B. Aybek Ed Devâdârî'ye Göre Türklerin ve Tatarların Yaratılışı" (*GEFAD, cilt: 29 – Prof. Dr. Reşat Genç Armağanı*, Temmuz 2009). Koprıman tercümesinde Arapça metnin tıpkıbasımı da vardır. Ebubekir, Tatarların ortaya çıkışı ve ilk faaliyetleri hakkında bilgi veren Ulu Han Ata Bitigçi'den kısaca bahsettikten sonra "Muahhar Türklerin de saygı gösterdikleri ve aralarında elden ele dolaştırdıkları Oğuz-nâme adında bir kitapları vardır." (Koprıman 2009: 123) demektedir. Açıkça görüldüğü gibi

3 Habercilikte kullanılan 5n 1k (ne, ne zaman, nerede, nasıl, neden, kim) ilkesinin tarihi araştırmalarda olay ve olgular anlatılırken de kullanılması son derece faydalı olur. Elbette kaynakların verdiği imkân dâhilinde.

4 Ahmed Zeki Paşa'nın bildirisinin Türkçe tercümesi için bk. "Tatarların Menşeleri ve Akinlarının Ana Sebepleri Hakkında" (Tercüme: Ferhat Tamir), *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Armağanı* (Ankara 2008).

Oğuzname'den, Ulu Han Ata Bitigçi'den ayrı bir kitap olarak bahsetmektedir.

Demir, kaynak olarak kullandığı Hüseyin Namık Orkun'un *Oğuzlara Dair* (Ankara 1935) adlı eserinden etkilenmiş olabilir. Çünkü Orkun da eserinde "Oğuznâmeyi gören ve ondan iktibaslarda bulunan bir Türk tarihçisi daha vardır." diyor ve sözünü delillendirmek için Ulu Han ata Bitigçi'den alıntılar yapıyor (Orkun 1935: s. 75-79). Ancak Orkun'un Ebubekir'den yaptığı tercümede de iki kitabın ayrı olduğu açıkça görülür. Orkun tercümesinde Ulu Han Ata Bitigçi hakkında bilgi verildikten sonra şu ifadelerle Oğuzname'ye geçiliyor: "Diğer Türklerin de başka bir tevatür ve menkulât kitapları vardır; ki bunun da adı Oğuznâmedir." (Orkun 1935: 77).

Necati Demir de Orkun'un tercümesindeki bu kısmı eserine almıştır. Fakat sonraki sayfalarda başka bir tercüme kullanmıştır⁵. Bu tercümede de "Türklerde bir kitap daha vardır: Bu kitabın adı, Oğuz name'dir." (s. 5) deniliyor.

Sonuç olarak bütün tercümelere Oğuzname'nin Ulu Han Ata Bitigçi'den farklı bir kitap olduğu görülmektedir. Bu sebeple ben de bunların iki ayrı kitap olduğunu düşünüyorum. Yine bu sebeple Demir'in, Ulu Han Ata Bitigçi'nin Arapçaya çevriliş tarihinden (M. 826) hareketle "Oğuz-name'nin varlığını çok eskilere" götürmekle ilgili düşüncelerine (s. 7) katılmıyorum. Oğuzname'nin tarihi bence de çok eskilere gider; fakat bunun delili Ulu Han Ata Bitigçi ile ilgili bilgiler değildir.

Necati Demir'in kitabı Türk destan araştırmaları için şüphesiz bir kazançtır. Eserdeki tıpkıbasımlar, Oğuzname ve hatta Ergene Kon ile meşgul olacak araştırmacılar tarafından mutlaka kullanılacaktır, kullanılmalıdır. Ayrıca Demir'in eserlerinin yol açtığı tartışmaların⁶ da araştırmalara katkı sağlayacağını düşünüyorum.

5 Demir'in kullandığı tercümenin kime ait olduğunu bilmiyoruz. Dipnotlarda doğrudan doğruya yazmanın varak numaralarını vermesi, Arapçadan tercümeyle kendisinin yaptığı intibahı uyandırıyor.

6 Necati Demir'in *Oğuzname [Kazan Nüshası]* adlı yayını için Zeki Kaymaz tarafından yapılan bir değerlendirme, Dil Araştırmaları'nın 2016 Bahar sayısında yayımlanmıştır.